

Müller Rolf

Célkeresztben a *Forrás*

Kísérlet egy állambiztonsági történet rekonstrukciójára

A mögöttünk hagyott Kádár-rendszer irodalompolitikájának történeti megismerésekor sorvezetőként követik egymást a hatalom és az értelmiség közötti ütközések. Némely esetben tudjuk, máskor csak sejtjük, hogy az események mögött ott állt a politikai rendőrség is. Az állambiztonság, amely a kultúra területén lefolytatott akciók dokumentumait számos esetben csak igen hiányosan „hagyományozta át” az utókorra. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon megírható-e egyetlen folyóirat – szűkítve visszatekintésünk ösvényét, csupán – „állambiztonsági története”? Rekonstruálható-e a korabeli „problémás” lapok közül a kecskeméti *Forrás* és a korabeli politikai rendőrség kapcsolata? A hosszú évekig a főszerkesztői székben ülő Hatvani Dániel írja visszaemlékezésében: „...a hatalom is árgus szemekkel figyelte ténykedésünket, annak hatását nem kevésbé, s gyűjtötte dossziéinkban a fekete pontokat.”¹ Az akkori kultúrpolitika korifeusai biztosan vezettek egy nem papírra jegyzett „hibajegyzéket”, fejükben számon tartva minden botlást, és talán az asztalfiókokban is halmozódtak az írott bizonyítékok, de miként csapódtak le az „ügyek” az elhárításnál?

A kulturális elhárításról röviden

A *Forrás* megindítását követő évben, 1970-ben adta ki Benkei András belügyminiszter a 0022. számú parancsát, amely egészen a rendszer bukásáig meghatározta az állambiztonság tevékenységét a kultúra, így az irodalmi sajtó területén. Az indoklásban a szokásos sablonok mellett („a külső és belső ellenséges erők nem adták fel szocialista társadalmi rendünk megdöntésének reményét”, a „burzsoá”, illetve a „jobb- és baloldali revizionista politikai platformról fellépők” elleni küzdelem) olvasható volt, hogy az állambiztonság, amely az ellenség aknamunkáját már addig is számtalanszor jelezte az állami és a pártszervek felé, sok esetben áttévedt mások territóriumára. A kulturális élet terepein ezért az elhárítás hatáskörét, feladatait tisztázni kellett.

¹ Hatvani Dániel: *Tilalomfák árnyékában. Egy irodalmi főszerkesztő emlékirata*. Budapest, Püski Kiadó, 1997. 61.

Az újságokkal (csakúgy, mint az irodalom, a művészetek és a tudomány egészével) kapcsolatos instrukciók sorában a felderítés, a dokumentálás, a megelőzés, az akadályozás és a korabeli szakzsargonban „szignalizációnak” nevezett jelzésadás mellett szerepelt a titkos eszközök és módszerek alkalmazásával folytatott operatív ellenőrzés és a bizalmas nyomozás. Minden bizonnyal a múlt rossz tapasztalatai mondatták ki a belügyminiszterrel, hogy a két utóbbi elhárítási módszert tilos volt alkalmazni a lap- és folyóirat-szerkesztőségek olyan hibái esetén, amelyek „hanyagságok, hozzá nem értések megnyilvánulásai”. Magyarán, lecsapni az írott szóval tudatosan elkövetett támadásokra kellett, ám ilyenkor gyorsan és határozottan.

A munkát elsősorban ún. „vonalak” szerint szervezték meg, vagyis az ellenséges célcsoportokra specializálódva, igaz, ezzel együtt bevett gyakorlat maradt az intézmények figyelése, bár itt is inkább az „objektumokhoz” kötődő személyekre kellett összpontosítani.

A parancs külön felhívta a megyék figyelmét arra, hogy soron kívüli tájékoztatást kell adniuk a belügyi vezetésnek minden olyan megjelentetésre szánt írásról, amely sérti a hivatalos (kulturál)politikai irányvonalat.²

Bács-Kiskun megye kulturális elhárítóinak munkavégzése – amelyről jelen állás szerint csak a nyolcvanas évek második felétől rendelkezünk adatokkal – leginkább a felső- és középfokú oktatási, illetve a kecskeméti irodalmi, művészeti intézményekre koncentrálódott. Utóbbi körbe tartozott a Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, a Katona József Színház, a kerámia- és a rajzfilmstúdió, valamint a *Forrás*.

A „célobjektumok” mellett több megyei illetőségű személyt nyilván tartottak, akiket „nemzeti radikálisként” az állampárt nemzetiségi és kultúrpolitikájának támadói közé soroltak. Közöttük a legelőkelőbb helyen a lakiteleki művelődési ház népművelője, az általános iskola tanára, Lezsák Sándor szerepelt.³ Egy sokatmondó adatsor: 1986-ban a megyei belső reakció elleni harc során 60 információ keletkezett, ebből ún. rendkívüli esemény volt négy, az „ellenforradalom” megünneplésével kapcsolatos három, az „egyházi reakció” kategóriájába sorolható nyolc és az egyéb ellenzéki tevékenység körébe tartozott 45. Ez utóbbiból 40 (!) Lezsák Sándorra vonatkozott, akiről megállapították, hogy aktív kapcsolatban áll az ország 15 különböző helységében élő 34 fővel és a nyugati emigrációval.⁴

A megyei rendőr-főkapitányság vezetése az 1986-os évre készülve az elhárítás-tól többek között elvárta a helyi kulturális életben részt vevő és ellenséges nézete-ket képviselő értelmiségiek folyamatos ellenőrzését, illetve a párt- és állami szer-

2 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4.2 10-21/22/1970. A belügyminiszter 0022/1970. számú parancsa a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól. 1970. szeptember 25.

3 ÁBTL 1.11.1 35. d. 45-13/18/1986. Jelentés az állambiztonsági szerv 1984. január 1. és 1986. június 30. között végzett munkájáról. 1986. október 24.

4 ÁBTL 1.11.1 35. d. 45-42/2/87. Feljegyzés a Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szerveivel kapcsolatos 1986-ban keletkezett információkról. 1987. február 24.

vekkal kézen fogva a „lejárato és bomlasztó” intézkedéseket.⁵ Az állambiztonság azonban ennek csak részben volt képes megfelelni. Az 1987. májusi parancsnoki értekezletükön elhangzott, hogy a helyi MSZMP-szervek és állami intézmények tájékoztatását lehetőségeik szerint ellátták, és a Belügyminisztérium központi osztályaival is példás együttműködést alakítottak ki, ám az akadályozásra, korlátozásra, visszaszorításra tett erőfeszítések nem hozták meg a várt eredményt. A kudarcért főként a kulturális területen végzett hálózati munkát tették felelőssé. 15 fős civil segédcsoportból ugyanis csak 5 olyan kvalifikált személy volt, aki a „támadólagos feladatok” végrehajtására is alkalmasnak bizonyult. Így a továbbiakban a fő cél a kulturális elhárításért felelős hivatásosok szervezőmunkájának javítása lett (amelyet egy főoperatív tiszt közreműködésével is segítettek).⁶ Ennek jegyében született meg 1987 júniusában a Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megyei elhárítás vezetőinek megállapodása, amelyben munkájuk összehangolásáról határoztak, részben azért, mert értékelésük szerint a területükön élő és egymással kapcsolatban álló ellenzékeik egyre aktívabbak lettek, és egyre ügyesebben konspiráltak. Az állambiztonsági helyzet áttekintésekor egyetértettek abban, hogy a megyeközpontokban (Kecskemét, Szeged, Békéscsaba) koncentrálódó kulturális élet jelentős tényezői a helyi irodalmi, művészeti folyóiratok.⁷

Az 1970-es Benkei-féle parancsban megszabott feladatokat a tárgyalt időszakban a Belügyminisztérium III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségén belül a III/III. (Belső Reakció Elhárító) Csoportfőnökség 4. Osztálya koordinálta, illetve az 1976 decemberében felállított 5. Osztály, amely a kiemelt jelentőségű kulturális vonalakra és objektumokra szakosodott. A fővárosban működött még a Budapesti Rendőr-főkapitányság III/III-A alosztálya, vidéken pedig a megyei rendőr-főkapitányságok III/III. osztályain dolgozó ún. kulturális vonaltartó tisztek végezték a területtel kapcsolatos elhárítási munkát. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy nemcsak a belsőreakció-elhárítók kerültek kapcsolatba a kulturális élet szereplőivel, intézményeivel, hanem az állambiztonság más területein dolgozók is, azaz a hírszerzők, a kémelhárítók, a katonai elhárítók, a vizsgálati munkát végzők, vagy az operatív technikáért felelős állomány tagjai.

A *Forrás* története szempontjából éppen ezért nem érdektelen a Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szervének teljes struktúráját röviden áttekinteni. A szolgálat csúcsvezetője egyben a főkapitány állambiztonsági helyettese volt, ezt a posztot 1958-tól (pár hónapos kitéréssel) Végh György, 1973-tól Fehér Géza, majd 1976-tól Neichel László töltötte be, akit 1988-ban Jenovai Lajos követett. Utóbbi éppen a lap indulásának évében, 1969-ben került a helyi belsőreakció-elhárításhoz, elődeinek karrierje azonban még a forradalom

5 ÁBTL 1.11.1 35. d. 45-42/1/86. A Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság munkaterve az 1986. évre.

6 ÁBTL 1.11.1 35 d. 45-42/5/1986. Emlékeztető a Bács-Kiskun Megyei Állambiztonsági Szerv vezetői értekezletéről. 1987. május 4.

7 ÁBTL 1.11.1 35. d. 45-42/6/1987. A dél-alföldi rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinek regionális együttműködési terve. 1987. június 20.

előtti államvédelemnél kezdődött. Fehér 1976-tól egészen 1989-ig megyei rendőr-főkapitányként dolgozott.⁸

Az elhárítás legfelső parancsnokához tartozott egy állambiztonsági törzs, ide volt beosztva a központba küldött jelentéseket szerkesztő értékelő-tájékoztató tiszt és az operatív nyilvántartásért felelős előadó. Mint minden megyében, Bács-Kiskunban is a tevékenységnek két súlyponti területe volt, a kémelhárítás és a belső reakció elleni harc, ezekért a helyi III/II., illetve a III/III. Osztály felelt. A folyóirat körüli történésekben a leginkább az utóbbi volt érdekelt, irányítását 1971-től Nagy Sándor látta el, aki a tapasztalt elhárító-garnitúrához tartozott, mivel pályakezdése az 1956-ot megelőző időszakra datálódott. Nagy 1978-ban egészségi állapota miatt nyugállományba került, ezért őt Egyed József váltotta. Az 1950 óta belügyi állományban, 1964-től pedig a megyei III/III-asoknál dolgozó Egyed majd 10 évig volt osztályvezető, 1987-es nyugdíjazását követően addigi helyettese, Balogh Bertalan követte a parancsnoki székben.⁹

Kisebbszervezeti formában, alosztályi, majd csoportszinten végezték munkájukat a vizsgálótisztek (III/1.), és ugyancsak csoportokba szervezték a megfigyelt személyek tevékenységének képi rögzítését, a lehallgatásokat és a titkos házkutatásokat végző operatív állományt (III/V.), valamint a postai küldeményeket ellenőrző beosztottakat (III/3). Külön hírszerzési egység (III/I.) Bács-Kiskunban nem működött, és a III/IV. (Katonai Elhárító) Csoportfőnökségnek sem volt képviselője (ez utóbbi a többi megyére is igaz volt, mivel a katonai elhárítás a honvédségi objektumokban foglalkoztatta operatív beosztottjait, a laktanyákon és egyéb bázisokon kívüli katonai jellegű elhárítást a helyi III/II. osztályok végezték). A megyei állambiztonság mindezekén kívül egy kirendeltséget tartott fenn a bajai kapitányságon.

Forrás-ügyek... egy kivétellel

A *Forrás* szinte megszületésének pillanatától kezdve, időről időre kivívta a helyi politikai körök rosszallását, sőt nemritkán a legfelsőbb kulturális vezetés által kiszabott büntetéseket is. A retorziók sora – már amennyire a fellelhető levéltári dokumentumokból és az egykori szereplők írásaiból rekonstruálható – az 1970. évi 5. számmal kezdődött, amikor is a lapban megjelent Fábán Gyula, a Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztályának értékelése szerint „tartalmilag vitatható, hibás szemléletű” jegyzete (*Aggódásaim*), és részben ennek volt „köszönhető”, hogy a lap nem válhatott át – ekkor még – kéthaviról a havi

8 Végh György személyi anyaga: ÁBTL 2.8.1 BM központi fogyatéék 6189. Fehér Géza személyi anyaga: Uo. 14795. Neichel László személyi anyaga: Uo. 13316. Jenovai Lajosról: ÁBTL 1.11.1 53-6/7/1989. Kimutató az állambiztonsági miniszterhelyettes hatáskörébe tartozó vezetők legfontosabb adatairól az 1989. május 25-i állapotnak megfelelően.

9 Egyed József személyi anyaga: ÁBTL 2.8.1 Bács-Kiskun megyei fogyatéék 3740. Nagy Sándorra és Balogh Bertalanra vonatkozóan lásd az ún. állományparancsokat (ÁBTL 2.8.1). Köszönöm Simon István kollégámnak, hogy a megyei állambiztonsági szervezetre vonatkozó kutatásaival segítette munkámat.

megjelenésre.¹⁰ 1972 márciusában a minisztérium elismerte a folyóirat olvasottságának és színvonalának folyamatos fejlődését, kiemelte annak erős szociográfiai profilját¹¹, de a második fél év már nem a vállveregetésről szólt. Előbb a szeptemberi/októberi számnak lett komoly következménye: Fábíán László rövid utalást tett a cseh és a lengyel fiatalok rendszerellenes fellépéseire (*Ifjúság, státuszjelképek, ideálok*), a terjesztést emiatt leállították, majd a főszerkesztőt, Varga Mihályt leváltották.¹² Két hónap sem telt el, a 6. számban egy teljesen politikamentes közlemény váltotta ki a megyei vezetők haragját. Elég volt csak annyi, hogy a szerző gondolatfoslányai között „október 23.” és a „készülődj” szó egyszerre szerepelt (Papp Károlyné: *Készülődés*), ám végül a lap begyűjtéséig és a személyes felelősségre vonásig nem jutott el az ügy.¹³ 1974 júliusában nem egy közölt írás, hanem egy felolvasóesten elhangzottak miatt fedték meg a fél éve kinevezett főszerkesztőt, Hatvani Dánielt. A fővárosi Eötvös Kollégiumban, a *Forrás* szellemi holdudvarát felvonultató rendezvényen Kunszabó Ferenc a gyermekek hazafiatlan nevelését tette szóvá, előadását ezért komoly kifogás érte.¹⁴ Egy évvel később Hatvaninak a minisztériumban kellett számot adni az 5–6-os szám Balogh Edgár *Duna-völgyi párbeszédjét* recenzáló írásáról (Ódor László: *Mit ér a kimondott gondolat?*). Az Irodalmi Osztály vezetője, Tóth Gyula úgy értékelte, hogy az „túlságosan egyoldalúan közvetíti” a Romániában élő szerző gondolatait, mi több „megfosztja őket dialektikájuktól, abszolutizálja a bennük található nemzeti mozzanatok”.¹⁵ 1976-ban Sántha György: *Naphívás* című verseskötetére mondtak nemet, amelynek a *Forrás-könyvek* sorozat látta kárát¹⁶, majd 1978 májusában a megyei pártbizottság agitprop osztálya jelezte, hogy a szerkesztőség Zám Tibor jegyzetével és Takács Imre versével túlságosan óvatlanul nyúlt a szexualitás kényes témájához, végül aztán megelégedtek az utóbbinak a tördelés előtti tematikus számból való kiemelésével.¹⁷ 1979-ben újra 56 felemlégetése okozott gondot, igaz nem a forradalom melletti kiállással. Augusztusban egy interjúban Végh Antal elmondta, hogy számára nem az a fontos, hogy forradalom vagy ellenforradalom játszódott le, hanem egyszerűen az eseményekkel való foglalkozást hiányolta, miközben ő 1956 igazi diadalának az azt követő konszolidációs időszakot tar-

10 Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-I-4-I-3. t-122430/344/1971. 21. d. Tóth Gyula feljegyzése Simó Jenő miniszterhelyettesnek. 1971. október 27. A dokumentum nem részletezi, miért is számított az írás problémásnak.

11 MOL XIX-I-4-I-1. t-122363-109/1972 24. d. Tóth Gyula tájékoztatója Simó Jenő miniszterhelyettesnek a Bács-Kiskun megyei irodalmi életről és a *Forrás* című folyóiratról. 1972. március 15.

12 Hatvani i. m. 8–11. Füzi László: *Kecskemét irodalma és irodalmi élete 1945 után*. In Orosz László – Füzi László: *Kecskemét irodalomtörténete*. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft., 2003. 88–89.

13 Hatvani: i. m. 11–12.

14 Uo. 15–18.

15 MOL XIX-I-7-p-61367/1975. 6. d. Tóth Gyula levele Hatvani Dánielnek. 1975. május 27.

16 Füzi: i. m. 92.

17 Uo., illetve Hatvani: i. m. 23–25.

totta. A tabutéma megsértéséért a főszerkesztőt újra raportra hívták, miután a minisztérium írásbeli figyelmeztetésben részesítette.¹⁸

1982 végéhez közeledve újra heves reakciókat váltott ki egy írás. Novemberben a főszerkesztők szokásos budapesti útbaigazításán Agárdi Péter, az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya (TKKO) alosztályvezetőjének hibaeltárában előkelő helyen szerepelt Bíró Zoltán Illyés-tanulmánya (*Magyarok: szorongók és békétlenek. Vázlat Illyés könyvének értelmezéséhez*), amelyben a nem egészen fél éve regnáló művelődési miniszter, Köpeczi Béla mutatta ki a régi nemzetkarakterológia feltámasztására tett kísérletet. A ledorongolásra a *Forrás* főszerkesztője önkritikával válaszolt.¹⁹ 1983-ban a szárszói konferencia 40 éves évfordulójára tematikus számmal készült a szerkesztőség. Hatvani, a többi főszerkesztővel együtt, már február végén megkapta a miniszteri ukázt, amelynek a lényege az volt, hogy nem kell túl nagy kampányt indítani az 1943-ban történt események mellett, azaz folyóiratunként csak legfeljebb két írás jelenjen meg e témában, illetve azokban a harmadik utas kísérlet felelevenítése kerülendő. A *Forrás* augusztusi megemlékezése főleg ez utóbbi, ideológiai instrukció megsértése miatt került a támadások kereszt-tüzébe. Salamon Konrád cikke (*Szárszó, 1943*) először a sajtóban kapott éles kritikát, majd a minisztérium és a megyei vezetés kérte számon a közlemény Németh Lászlóra vonatkozó, „politikailag tarthatatlan” nézeteit. Október 3-án a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, hogy elejét vegye a további eltévelyedéseknek, a folyóirat mellé új eszmei-felügyelő szervet: egy szerkesztőbizottságot rendelt ki.²⁰ Ennek ellenére ezután is akadt probléma a *Forrás* körül. 1985 elején ismét egy tematikus összeállítás, az előző év decemberében megjelent, népfőiskolai mozgalommal foglalkozó szám váltotta ki Tóth Dezső nemtetszését. A miniszterhelyettes három fiatal író, Csengey Dénes, Elek István és Varga Csaba megnyilatkozásait értékelte túlzottan meredeknek.²¹

Az ügyek tehát végigkísérték a kecskeméti lap hetvenes-nyolcvanas évekbeli történetét, állambiztonsági lenyomatai mégsem maradtak fenn, legalábbis a kutatás során ez idáig nem kerültek elő. „Szerencsés” kivételt képez – e felsorolásban épp ezért szándékosan nem említve – a *Forrás* történetének legnagyobb visszhangot kiváltó fejezete.

18 Hatvani: i. m. 27–29. Füzi: i. m. 92–93. Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986*. Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2004. 126–127.

19 Vörös: i. m. 49–53., 251–252.

20 Hatvani: i. m. 62–75. Vörös: i. m. 175–180., 254–255., Füzi: i. m. 94. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL) 1. f. 1. cs. 24. ő. e. 1983. 890. köteg. Tájékoztató a megyei pártvégrehajtóbizottság részére a *Forrás* 1983. évi 8. számáról. 1983. augusztus 26. BKMÖL XXXIII. 5. 1. f. 1. cs. 24. ő. e. 1983. 2169. d. 1. dosszié. Jegyzőkönyv az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Végrehajtó Bizottságának 1983. augusztus 30-i üléséről. Uo. XXIII 1/a. 1983. 129. d. 14. kötet. Jegyzőkönyv a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1983. október 5-i üléséről. Köszönöm Orgoványi István kollégám közreműködését a *Forrással* kapcsolatos megyei levéltári dokumentumok felkutatásában.

21 Hatvani: i. m. 75–81. Füzi: i. m. 94.

A Csoóri-ügy és állambiztonsági mementói

Az 1980. évi 2. számban a szerkesztőség az ötvenéves Csoóri Sándor előtt tisztelegve elhelyezte *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét és Görömbei András elemzését (*Az esszéíró Csoóri Sándor világgépe*). Az ünnepeelt költő/író művének középpontjában az új nemzeti-történelmi önismeret megteremtése, a felelős értelmiségi szerepvállalás során a gondolatok szabad kinyilvánításának igénye állt²², s mint kiderült, ezen gondolatoknak teret engedve a folyóirat túllépte a tűrés határát. A lap ugyanis nyomdába került, ám a terjesztés a szokott időben nem kezdődhetett meg, mivel a megyei pártbizottság a kinyomtatott folyóiratot zároltatta és felszólította Hatvanit, hogy a Csoóri-esszét a legrövidebb időn belül cserélje ki egy másik dolgozattal. Az utasításnak megfelelően az inkriminált szöveget minden egyes példányból pengével eltávolították (helyére Széll Jenő előadásának írott változata került) – az emlékezésben így magára maradt a fiatal debreceni irodalomtörténész tanulmánya.²³

Hatvani 1997-ben megjelent emlékiratában írja: *„Az ügyel kapcsolatban nagy kérdés volt akkor is, azóta is: miként szerzett tudomást a megyei pártbizottság arról, hogy mit készülünk kinyomtatni a folyóiratban. Úgy, hogy a nyomdában szabályszerű figyelőhálózatot alakítottak ki. Egyáltalán nem kizárt, hogy a hálózatot – hadd vegyem kölcsön a fogalmat Orwelltől – a »gondolatrendőrség« mozgatta és instruálta, mert egyébként nehezen tudom elképzelni, hogy a nyomda akkori párttitkára, akiről bebizonyosodott, hogy ő volt a legfőbb közvetítő, egy bunkó volt ÁVH-s, képes lett volna önmaga megszimatolni és felderíteni, hogy a Csoóri-írás »szocializmus-ellenes«-e vagy sem. Lehetséges, hogy az elhárítás a január közepi levélváltáskor kezdett odafigyelni, miután természetesen megismerkedett a levelek tartalmával. Lehet, hogy szerkesztőségi értekezletünket hallgatták le. Lehet, hogy... de nem folytatom; túl sokan átéltek az össznemzeti paranoiát. Lényeg, hogy az eset után több mint egyhetes késéssel kaptam meg a szerkesztőségbe címzett leveleket, rajtuk annak a durva és kiáltó nyomásával, hogy »közben« már elolvasták; amikor telefonáltam, pár szó után a készülék váratlanul lehalkult, bizonytalan kattánás jelezte, hogy a technikus őrmester tette a dolgát.”²⁴*

A főszerkesztő találgatásait a rendelkezésünkre álló állambiztonsági dokumentumok jórészt igazolják, legalábbis ami a politikai rendőrségnek az ügy kirobbanásában játszott szerepét, valamint a szerkesztőség postájának ellenőrzését illeti. Az utóbbiról majd később, lássuk most Sutus Juhász Gyula tájékoztatótisztt (későbbi III/III-as osztályvezető-helyettes) által szerkesztett 1980. február 5-i napi jelentését:

„Zám Tibor író, szociológus, a Forrás című művészeti, kulturális és szociológiai folyóirat rovatvezetője a vele folytatott beszélgetés során felhívta [a titkos megbízott] figyelmét arra, hogy a Forrás februári számát figyelje, mert az nagyon »kemény«

22 Az esszével kapcsolatban lásd Görömbei András: *Csoóri Sándor*. Pozsony, Kalligram, 2009. 194., 204–205.

23 Hatvani: i. m. 29–34. Füzi: i. m. 94.

24 Hatvani: i. m. 35.

lesz. Lehet, hogy nem is fog megjelenni, vagy ha megjelenik, lehet, hogy az egész szerkesztőséget felrobbantják. Bővebben nem volt hajlandó nyilatkozni. Megállapítottuk, hogy a problémát Csoóri Sándor »Egy nomád értelmiség« [sic!] című írása okozta. Intézkedés: 1. A jelentés tartalmáról tájékoztattuk az MSZMP megyei bizottság titkárát. Jelzésünkre a már nyomdailag elkészült folyóiratot zárolták, és annak egy példányát az MSZMP Központi Bizottságához minősítésre felküldték. 2. A BM III/III. Csoportfőnökséget tájékoztattuk, a folyóirat egy példányát felterjesztjük.²⁵

Hatvani reakcióját egy hálózati személyen keresztül figyelték, és a megszerzett információt továbbították a belügyi hírközpontba: „A Forrás főszerkesztője a februári szám megváltoztatása miatt úgy nyilatkozott, hogy ilyen körülmények miatt nem tud tovább dolgozni, inkább elmegy valahová újságírónak, mivel »nem akar mártír lenni«. Olyan véleményt nyilvánított, hogy a lapot a rendőrség állította le” – állt a február 21-i tájékoztatóban. Ugyanitt rögzítették Lezsák Sándor véleményét is: „»a nyomda párttitkárát leváltották, az ezen megsértődött és a Forrást ürügyül felhasználva a központi bizottsághoz fordult. Onnan szölkáltak a megyei pártbizottság illetékesének, hogy intézkedjen Csoóri ügyében. Szerinte »a pengével dolgozó nyomdászok jó néhány példányt eldugtak a cikkből.« Ebből ismerőse, Pócs Péter – a megyei Lapkiadó Vállalat grafikusa – szerezni is fog. Mint mondta: »akár merre jár, mindent elmondja az ügyet, kissé élezve is.«²⁶

Az utolsó mondat már jelezte, hogy a történet nem fog az értelmiségi morgolódások szintjén lezárulni. Nem ért véget, sőt inntől több szálon futott tovább. Egyrészt annak ellenére, hogy végül a politikailag kifogásolt írás nem jelent meg, az eset azonnal terítékre került a március eleji, személyesen a kulturális miniszter, Pozsgay Imre által vezényelt főszerkesztői értekezleten²⁷, és Kornidesz Mihály, a TKKO vezetője az „ellenzéki felfogású személyek” megélénkült közéleti aktivitásának lajstromba vételekor is külön kiemelte a Forrás-ügyet.²⁸ Megyei szinten pedig megindult a pártfegyelmi eljárás Hatvani ellen, amelynek végén szigorú megrovásban részesítették.²⁹

25 ÁBTL 2.7.1 Napi operatív információs jelentések (NOIJ) Bács-Kiskun-10. 1980. február 5. Lásd még a jelentésből készült központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 31/3. 1980. február 6.

26 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-13. 1980. február 21. Lásd még a jelentésből készült központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 45/7. 1980. február 21.

27 Vörös László: i. m. 232–234.

28 MOL 288. f. 36/1980/1. ő. e. Közli Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Dokumentumok*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 101–104.

29 Az 1980. március 18-i döntésről és előzményeiről lásd Hatvani: i. m. 35–36. A főszerkesztő a megrovás ellen fellebbezést nyújtott be. A Központi Ellenőrző Bizottságnak 1980. április 17-én megküldött levelében a fegyelmi bizottság kompetenciájának és elfogulatlanságának megkérdőjelezésén túl így fogalmaz: „Csoóri Sándor szóban forgó írása nem haladja meg azokat az eszmei-gondolati – következőképp politikai – dimenziókat, melyek a szerzőnek a Nomád napló című nagyszerű esszéjében, valamint az e kötetben kívül publikált más prózai írásaiban is tetten érhetők. Autentikus szövegelemzés során – szükség esetén külön szakértő bevonásával – mindez bizonyítható.” Majd folytatja kifogásait: „Az MSZMP-nek a határozat kézbesítése után lezajlott XII. kongresszusa során – gondolván itt Kádár elvtárs referátumára csakúgy, mint a hozott határozatokra – újból megerősítést nyert az »önálló, alkotó gondolkodásra« való bátorítás, a »művészeti alkotó munka szabadságának [kiemelés az eredetiben]« garantálása. (Az idézőjelbe tett mondatrészek Kádár elvtárstól idézett megállapítások.) Nem tudok olyan záradékolásról, melynek alapján föltételezni lehetne, hogy a kongresszusnak az irodalmi-művészeti élettel kapcsolatos tézisei nem szó szerint értendők, illetve a tézisek

Másrészt az ügynek országos visszhangja lett, ezért is maradhatott fenn több helyen annak állambiztonsági nyoma. A legtöbb ilyen a szerző, Csoóri Sándor véleményét és a tiltakozás központi alakja, Lezsák Sándor ténykedését rögzítette.

Csoórit lehallgatták, az így nyert információkból születettek a március 4-i BM III/III-as tájékoztató sorai: „A kulturális felső vezetés elmarasztalta, mert az 50. születésnapjával kapcsolatos nagyarányú ünneplést nem utasította vissza, hagyta magát »vezérnek kikiáltani«. Szemrehányást kapott a Forrás című folyóiratnak leadott írása miatt. Próbálták meggyőzni arról, hogy a szlovákiai magyar kisebbség helyzetével való foglalkozása politikai károkat okoz. A beszélgetésből Cs[oóri]. S[ándor]. azt a következtetést vonta le, hogy a párt- és állami vezetés nem mer nyíltan harcot indítani a baloldal ellen, hanem őket akarja leszerelni, és közben nem veszi észre, hogy a baloldalt erősíti.”³⁰ A „fejmosásról” szóló anyag még aznap a belügyi felső vezetés asztalán landolt³¹, miként a hónap végén a lakiteleki művelődési házban elhangzottak is: „Csoóri Sándor a mintegy 70 fős közönség kérdéseire válaszolva kifejtette, hogy: »...nincs lehetősége sem megvédeni az igazát, sem pedig elfogadni mások igazságát.« Ezzel utalt a Nomád napló című könyvére és a Forrásból kihagyott cikkére.”³²

Lezsák Sándor koordinációjának eredményeként a lappal kapcsolatban álló értelmiségiek tiltakozó memorandumot juttattak el Horváth Istvánnak, a megyei első titkárnak (a későbbi belügyminiszternek), Óvári Miklósnak, a KB irodalmi ügyekben illetékes ideológiai titkárnak, Dobozy Imrének, a Magyar Írók Szövetsége elnökének, valamint Bíró Zoltánnak, a Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztálya vezetőjének.³³ A politikai rendőrségnek a megyei pártbizottságon dolgozó hivatalos kapcsolata (talán éppen maga Horváth István) értesítette a tiltakozásról a helyi elhárítást, ami azon nyomban megkezdte az egyeztetést az illetékes párt- és állami szervekkel a lehetséges intézkedésekről, illetőleg április 14-én jelentést tett a III/III. Csoporthőnökségnek.³⁴ A központ kilenc nap múlva jelzett vissza a megyeieknek, hogy egy fedésben dolgozó hivatásos tisztjüktől hozzájuk is megérkezett az aláírásgyűjtés akció híre.³⁵

A Bács-Kiskun megyei elhárítók az ötletgazda postáját figyelve tudták meg, hogy az aláírók listája másolatban 14 budapesti lakoshoz jutott el.³⁶ Nem sokkal később a Hajdú-Bihar megyei állambiztonság látókörébe is bekerült a memorandum-akció, az 1980. május 4-i karcagi *Alföld*-esten ugyanis többen – egy besúgó jelenlétében – aláírásukkal demonstrálták egyetnemértésüket: „A rendezvény kapcsán szűk körben szóba került Körmendi felvetésére egy közel-

szavai nem az általánosan elfogadott jelentés szerint értelmezendők.” MOL 288. f. 36/1980/44. ó. e. Közli: Hatvani: i. m. 41–42.

30 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III-37. 1980. március 4.

31 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Összefoglaló jelentések 54/7. 1980. március 4.

32 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-26. 1980. március 31. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 78/4. 1980. április 1.

33 Az 1980. április 2-i petíciót közli Hatvani: i. m. 36–37.

34 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-27. 1980. április 14.

35 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III-69. 1980. április 23.

36 ÁBTL 2.7.1. NOIJ Bács-Kiskun-31. 1980. április 25.

múltban szervezett aláírási akció, melyen tiltakozás volt az ellen, hogy a Forrás egyik ez évi számából pengével kivágatták Csoóri Sándor egyik cikkét. Márkus Béla és Körmenyi Lajos is aláírásával csatlakozott a tiltakozók »táborához« – állt a napi jelentésben.³⁷ A hónap végén Csongrádban részletes anyagot állítottak össze a fejleményekről: „Lezsák »akciójának« értelmiségi körökben történő kiszivárgása hírére az alábbi megnyilvánulásokra került sor: [1.] Csoóri Sándor áprilisi lakiteleki látogatása alkalmával kijelentette: ha a cikk miatt Hatvani Dániellel valami baj történik, kilép az Írószövetségből. [2.] Lezsák Sándort Budapestről az ELTE bölcsészkaráról felkeresték a hallgatók és arról biztosították, akár röpcéduláznai is hajlandók annak érdekében, hogy Lezsáknak a tiltakozás miatt ne legyen bántódása. [3.] Nevezettet április hónapban Lakiteleken megkereste az UPI Hírügynökségtől egy amerikai illetőségű személy, aki felajánlotta segítségét, s kérte a beadvány és az aláírások egy példányának átadását. Lezsák azonban azzal, hogy »ez a mi belső ügyünk«, nem adta ki az okmányokat.“³⁸

Időközben a III/III. Csoportfőnökség lehallgatói újabb információkkal szolgáltak, miszerint „Lezsák Sándor és Csoóri Sándor b[izalmas]. ny[omozás]. alatt álló személyek azt tervezik, hogy ha a Forrás című lapban nem közölt cikkel kapcsolatos beadványukra nem kapnak érdemi választ, összehívják az aláírók kisebb csoportjait a teendők megbeszélése végett. Szerintük a Forrás ugyan »formailag« a pártbizottság alá tartozik, de az egész irodalom mindig oszthatatlan volt, ma sem tekinthető pártügynek. Lezsák Sándor ígéretet tett Csoórinak, hogy a legközelebbi lakiteleki, vagy FIJAK rendezvényükön a hogyan továbbról beszélgetést folytat a »társasággal«, melynek tagjai egyébként is szorosan együtt vannak. Szervezkedést nem csinálnak, de senki nem szólhat bele, hogy a »közösen gondolkodók« közül hol és kikkel tanácskozik.“³⁹

Az év végéhez közeledve a Budapesti Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szerve „Husztí” fedőnevű titkos megbízottján (korban használatos rövidítése: tmb.) keresztül részletes ismeretek birtokába jutott Fiala István József Attila Köre október 30–31-i szentendrei találkozóján elhangzottakról, arról, hogy a résztvevők közül többen nyíltan hangot adtak felháborodásuknak, és hogy a beadvány már a Szabad Európa Rádióhoz is eljutott.⁴⁰ Az ügy határon túl nyúló szálairól megelőzőleg Bács-Kiskun megye elhárítói is meggyőződhetnek. 1980 augusztusában ún. társadalmi kapcsolatuk (nem beszerített együttműködő) úti beszámó-

37 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Hajdú-Bihar-24. 1980. május 14.

38 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Csongrád-31. 1980. május 30. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 125/3. 1980. május 31.

39 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III-82. 1980. május 16. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések, 112/8. 1980. május 16.

40 ÁBTL 3.1.2 M-39271/3. 190–192. „Husztí” fedőnevű titkos megbízott jelentése a fiatal írók szentendrei tanácskozásáról. 1980. november 5. Az elégedetlen hangokról, igaz jóval a történetek után, 1982 májusában informálta a második nyilvánosság olvasótáborát a Beszélő 3. száma: Tamás Gáspár Miklós: *Eszmeváltás és konzultáció a fiatal írók önállósodási törekvéseiről*. Megjelent: *Beszélő összkiadás 1981–1989*. I. kötet (sajtó alá rendezte Havas Fanny). Budapest, AB-Beszélő Kiadó, 1992. 132–136. Lásd még Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík Kiadó, 1997. 278.

lójában tudatta, hogy a botrány híre már elért a Német Szövetségi Köztársaságba, ahol „dicsérték bátor, merész hangvételét.”⁴¹

A memorandum mellett megkezdődött a kimetszett Csoóri-cikk gépírásos változatának szamizdatszerű terjesztése a baráti társaságokban éppúgy, mint az egyetemi/főiskolai oktatók/hallgatók körében. 1980 októberében a főváros állambiztonsági felelősei regisztrálták, hogy a „Közgazdasági Egyetem hallgatói körében kézről kézre jár Csoóri Sándor »Nomád értelmiség« [sic] című, meg nem jelenhető cikke”.⁴² Szegeden pedig a karácsonyi ünnepekhez közeledve a III/III. osztályvezetője látogatást tett a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánjánál, hogy érdeklődjön a Móra Ferenc Kollégiumban megtartott Csoóri-est részleteiről, amin a jelenlévők a betiltás okaira voltak kíváncsiak. A találkozáson még szóba került a hallgatók azon szándéka, hogy a „rázós” cikket a KISZ-faliújságra kitűzzék. Az egyetemi vezető azonban megnyugtatta beszélgetőpartnerét, hogy „a politikai meggyőzés eszközeivel sikerült véglegesen megoldani az esetleges negatív megnyilvánulásokra alkalmat adó kezdeményezést”.⁴³

Az *Egy nomád értelmiségi* közlési szándéka – azon túl, hogy a szerző „bűnlajstromát” is gazdagította – utóéletével együtt minden bizonnyal nem kevés szerepet játszott abban, hogy 1980 végén a hatalom az ún. „első ellenzéki határozat” előkészítése során a mozgalommá szerveződő ellenséges-ellenzék meghatározó csoportjának „ismerte el” a Csoóri Sándor körül tömörülő írói-értelmiségi kört⁴⁴. Ebből is következhettek, hogy a botrány kirobbanása után egy évvel, 1981. február 27-én a Belügyminisztérium belsőreakció-elhárítói még mindig a felső vezetés figyelmére méltónak ítélték, hogy a „kulturális területen kézről kézre jár [...] Csoóri Sándor Forrásbeli írásával és annak következményeivel összefüggő tiltakozó levél, negyven fő aláírásával.”⁴⁵ És ugyanígy jártak el 1981 végén az állambiztonság debreceni képviselői, akiknek a Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatója – „Horváth Imre” fedőnevű tmb. – beszámolt az indigóval másolt Csoóri-esszé kollégiumi terjesztéséről.⁴⁶

41 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-44. 1980. augusztus 27. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 199/7. 1980. augusztus 28.

42 ÁBTL 2.7.1 NOIJ BRFK-165. 1980. október 23. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 266/6. 1980. november 17. Ugyanerről tudósított még: Uo. BRFK-181. 1980. november 15., illetve az abból készített központi összefoglaló: Uo. Összefoglaló jelentések 266/6. 1980. november 17.

43 ÁBTL 3.1.5 O-19783/3. 99–100. Dán Istvánnak, a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztálya vezetőjének feljegyzése a JATE BTK dékánjával folytatott beszélgetésről. 1980. december 22.

44 MOL 288. f. 5/815. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről és a Politikai Bizottság határozata. 1980. december 9. Közli: Csizmadia: i. m. 105–118. Az ügyet a határozat előzményei között említi Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1968–1987*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007. 37–38.

45 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III-33. 1981. február 27.

46 ÁBTL 3.1.2 M-40856 37–38. „Horváth Imre” fedőnevű titkos megbízott jelentése 1981. november 26. Lásd az ebből készült napi jelentést: ÁBTL 2.7.1 NOIJ Hajdú-Bihar-42. 1981. december 2. Lásd még ÁBTL 3.1.2 M-40856 40–42. „Horváth Imre” fedőnevű titkos megbízott jelentése. 1981. november 27.

Az 1980-as *Forrás*-ügy következményeivel együtt szűkítette a közléspolitikában alkalmazott „túrt” kategória határait, egyúttal óvatosságra intette a szerkesztőséget. Ezért is hiúsulhatott meg az év őszén egy interjú, amelyben Csoóri Hatvani írásban elküldött kérdéseire válaszolt, majd maradt el 1981 elején a költő verseinek közlése.⁴⁷ Az előbbi állambiztonsági vonatkozása, hogy 1980 októberében a központi III/III. szobalehallgatás során értesült az interjúról, és arról, hogy a főszerkesztő Csoóritól „taktikai tanácsokat” kapott a lapot érő támadások elhárításának esetére.⁴⁸ Az persze már a kor irodalompolitikai sajátosságaihoz tartozik, hogy az említett anyag bő egy évvel később megjelenhetett, igaz nem a kecskeméti folyóiratban, hanem a *Mozgó Világ* 1982. évi 1. számában (*Készülődés a számadásra – Beszélgetés Csoóri Sándorral*). Hatvaninak pedig megint csak a megyei pártbizottságban ülő elvtársai előtt kellett magyarázkodnia, akik még nyomatékosabban figyelmeztették, hogy „a párt fő politikai irányvonalát kövesse, és ez írásban, főszerkesztői tevékenységében markánsabban jelentkezzen”.⁴⁹

Maradványok és következtetések

Figyelembe véve a fentebbi „megfigyelésfolyamatot”, és kiegészítve azt más szigorúan titkos dokumentummaradványokkal, a *Forrás* állambiztonsági nézőpontú történetéről a következőket állapíthatjuk meg:

A titkos információk igen jelentős része nem az egykori szerkesztők, hanem két országosan is számon tartott állambiztonsági célszemély, a nemzeti ellenzék mértékadója, Csoóri Sándor és az aktív kulturális programszervezési tevékenységet folytató Lezsák Sándor megfigyelése során keletkezett. Az 1980-as botrányon kívül tanúskodik erről egy nem sokkal korábbi eset. 1979 júniusában a kecskeméti elhárítás egyik ügynöke a Lezsák Sándor által szervezett könyvheti rendezvényen egy beszélgetés fültanújaként arról értesült, hogy a *Forrás* tervezi a korábbi, május 18–19-i írótalálkozó anyagának megjelentetését. A helyi állambiztonság nem volt rest, jelezte azt a felettes szervének és a megyei pártbizottságnak.⁵⁰ Júliusban a Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége Csoóri Sándor lehallgatása során hasonló tartalmú híryanagy birtokába került. A belügyi vezetésnek szánt tájékoztatójában külön kiemelte, hogy Csoóri és társai „a közlésnek komoly jelentőséget tulajdonítanak, mivel a rendezvényen »a stafétabotot átvevő« olyan személyek is szót kaptak, akiket eddig nem engedtek őszintén nyilatkozni. E fiatalokat szerintük a »rendszer« gyanakvoással kezel; a jövőben is biztatni kívánják őket a »bátor fellépésre«”.⁵¹

47 Hatvani: i. m. 48–54.

48 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III-171. 1980. október 16. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 240/6. 1980. október 16.

49 BKMÖL 1. f. 1. cs. 47. ő. e. 1982. 863. köteg. Katanics Sándor feljegyzése Romány Pálnak. 1982. március 2., illetve lásd még Hatvani Dániel feljegyzése Katanics Sándornak. 1982. március 2. (Közl: Hatvani: i. m. 55–56.) Hatvani 1980-as pártbüntetését végül 1986. szeptember 30-án törölték (erről lásd Hatvani: i. m. 94.), 1988 őszén vált meg a laptól.

50 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-40. 1979. június 8.

51 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III-156. 1979. július 18.

A Bács-Kiskun megyeiek besúgója pár nap múltán újra megerősítette az információt, kiegészítve azzal, hogy az Írószövetség főtítkára hozzájárult a „korszerű nemzeti önismerettel” foglalkozó közlemény megjelentetéséhez, melyből a negatív vonatkozású részeket kihagyták.⁵² (Az elhangzott felszólalások még ez évben, a 9. számban Pintér Lajos összeállításában napvilágot láttak *A haza és a nemzeti önismeret* címmel.)

Az ügy, háttértörténetének sajátos hírmorzsaival együtt, szerepet játszott abban, hogy a *Forrásra* egyre inkább a másként gondolkodók egyik fontos orgánusaként tekintettek. 1979 októberében egy, az elhárítás felsőbb parancsnoki gárdája elé kerülő jelentés megállapította, hogy „a nacionalista platformról” támadó belső ellenség komoly befolyást ért el a megyei kulturális folyóiratokban, így a szegedi *Tiszatáj*, a debreceni *Alföld* és a kecskeméti *Forrás* szerkesztőségében.⁵³ (Nem volt érdektelen éppen ezért sem az állambiztonság számára egy hónappal később az a hálózati információ, amely szerint Lezsák a kecskeméti folyóirat baráti körének megszervezését és országszerte klubok létrehozását javasolta.⁵⁴) Hét év múltán pedig a „nemzeti radikálisra” átkeresztelt csoportosulás legfőbb jellemzőjeként említették, hogy az illegális eszközöktől (második nyilvánosság) távol maradva (bár egyes képviselői nem zárkóztak el a szamizdatbeli másodközlésektől), módszere továbbra is a nyilvános fórumok, köztük a folyóiratok igénybevétele.⁵⁵

Az ellenzék prominenseinek folyamatos megfigyelése során, vagy más „véletlenszerűen” fennakadt *Forrás*-információk (pl. 1985-ben egy cionistagyanús személy telefonbeszélgetésének lehallgatásakor a kémelhárítás híret vette, hogy a kecskeméti lap a zsidósággal és Izraellel foglalkozó tematikus számra készül)⁵⁶ mellett természetesen a lap operatív ellenőrzésének része volt a szerkesztőség belső ügyeire, szándékaira és az ott dolgozók – a mai olvasó számára érthetetlen módon – nyilvános szerepléseire vonatkozó titkos adatgyűjtés. Ebben az elhárítás támaszkodhatott az irodalmi-művészeti életben otthonosan mozgó hálózati személyekre. A segédcsapat egyik tagja volt a „Solymosi” néven együttműködő író, aki a hetvenes évek második felében több alkalommal beszámolt kapcsolattartójának a folyóiratnál tapasztaltokról. Ebben az időben még operatív tisztként tevékenykedő Jenovai Lajos 1977. március 9-én a „Hotel” fedőnevű (hálózati találkozásra használt) ún. T-lakásban kérdezte ki „Solymosit”, aki elmondta, hogy a „*Fiatalkorok Klubjának vezetője Ördögh Szilveszter Budapestre hívta a Forráshoz kapcsolódó alkotókat, azzal a céllal, hogy a klubban bemutassa őket a budapesti tagoknak. Az »ismerkedési est« 1977. március 12-én került megrendezésre a Magyar Kultúra Háza (Károlyi utca 10.) 1. emeletén.*”

52 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-50. 1979. július 20.

53 ÁBTL 1.11.1 46. d. 45/13/16/79. Jelentés a nacionalista platform alapján folyó ellenséges tevékenység tapasztalatairól. Ellenintézkedéseink hatékonysága, további feladataink. 1979. október 4.

54 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III-266. 1979. december 19. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 295/7. 1979. december 19.

55 ÁBTL 1.11.1 12-115/86. Jelentés a kulturális területen az ellenséges elhárítást szabályozó 0022/1970. sz. BM-parancs végrehajtásának tapasztalatairól. 1986.

56 ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/II-190. 1985. október 7. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 196/7. 1985. október 7.

cius 10-én lesz, melyen részt vesz a Forrás főszerkesztője és Zám Tibor, Pintér Lajos, Csató Károly.” Jenovai úgy értékelte: „helyi operatív értékű” információ birtokába jutott, így hát megbízta „Solymosi”, hogy „*eddig ismeretei és az 1977. március 10-i »ismerkedési est« tapasztalatai alapján értékelje a Forrás és az egyes tagok viszonyát a F[iatal] A[lkotók] K[lubj]á-hoz, illetve annak tagjaihoz. Elképzeléseiket, terveiket rögzítse.*”⁵⁷

Hogy a feladatot miként teljesítette a titkos megbízott, nem derül ki a munkásságát tartalmazó dossziéból, az viszont igen, hogy „Solymosi” információszerzési lehetősége idővel nagyon beszűkült a lapnál. 1979. június 12-én egy gépkocsiban tartott találkozón elpanaszolta, hogy Zám Tibornak a lap az évi 6. számában megjelent *Túl a poklon* című novelláját olyannyira sértőnek találta, hogy megszakít minden kapcsolatot a szerzővel és a folyóirattal.⁵⁸ Pár hónap múltán, augusztus 21-én pedig úgy fogalmazott tartótisztje előtt, hogy „*a korábbi személyes ellentétek nem szűntek meg, de nem is törekszik azok megszüntetésére. Csak Pintér Lajossal szokott időnként beszélgetést folytatni, de nem sok eredménnyel, mert érdeklődési területük – vers és szociográfia – nagyon különböző.*”⁵⁹ Nem tudni, hogy ezek a személyes és szakmai ellentétek valósak voltak-e, vagy inkább a hálózati személynek a feladat alól való kibújásáról volt-e szó. Mindenesetre ezután már csak kétszer szállított információkat a megyei kulturális elhárításnak, dossziéját az év végén lezárták.

Hatvani Dániel nyilvános szereplését örökölte meg Budapesten a fotós társadalom köreiben járatos „Köves Zoltán”. Lássuk a fővárosi kiruccanást a BM III/III. Osztály titkos megbízottjának tolmácsolásában: „*1976. február 26-án az FMK fotószekciójának rendezvényén Hatvani Dániel, a Forrás című lap főszerkesztője, mint meghívott vendég vett részt. A klubest 19 h-kor kezdődött, kb. 25 fős létszámmal. Hatvani Dániel ismertette, hogy a Forrás című folyóirat új, jobb technológiai eljárással készül, és ebből kifolyólag teret tud adni fényképek közléséhez. A Forrás, mint köztudott, szociológiai témákat és problémákat tár fel, illetve kifejezetten ilyen művek közlésére szolgál. A főszerkesztő kifejtette, hogy szívesen közöl az ehhez a témához kapcsolódó fényképeket, vagyis szociofotót. Ezek után vitára került sor. Megpróbálták definiálni, hogy mi is a »szociofotó«. Hatvani Dániel – és végül a résztvevők szerint is – a szociofotó fejezze ki a ma társadalmát, a társadalmi problémák tükré legyen, tárja fel ezeket az alig látható nagyon is összetett, még megoldatlan problémákat. Továbbá a problémalátás ne csak a szélsőséges negatív megnyilvánulások szintjén mozogjon. Néhány példát is említett, mint problémakört, pl. a státusszimbólum, a főnök és beosztott viszonya, családi és egyéni problémák stb.*” A tmb. jelentéséből – amely még a hallgatóság felszólalásaiból is válogatott – a BRFK III/III-as tisztje azt a következtetést vonta le, hogy a

57 ÁBTL 3.1.2 M-38900 14–15. Jenovai Lajos jelentése „Solymosi” fedőnevű titkos megbízottal tartott találkozóról. 1977. március 10.

58 ÁBTL 3.1.2 M-38900 44–45. Jenovai Lajos jelentése „Solymosi” fedőnevű titkos megbízottal tartott találkozóról. 1979. július 24.

59 ÁBTL 3.1.2 M-38900 47–48. Jenovai Lajos jelentése „Solymosi” fedőnevű titkos megbízottal tartott találkozóról. 1979. augusztus 21.

„szociofotó irányzata új, nagy lehetőséget rejt magában, amelyre szervünknek oda kell figyelni, útját figyelemmel kell kísérni.”⁶⁰

A lapvezető egy másik, nyolc évvel későbbi vendégeskedését ugyancsak a hálózaton keresztül követte az állambiztonság. 1984-ben, a frissen beszervezett „Havasi Zoltán” a Szekszárdi Irodalmi Asztaltársaság rendezvényéről jegyezte le: „December 11-én, csekélyebb nézőszámmal, rendben zajlott le a Forrás-est, Hatvani Dániel főszerkesztő és Buda Ferenc főmunkatárs jelenlétében. Hatvani Dániel bőven beszélt a Forrásnak Bács-Kiskun megye vezetőivel való új kapcsolatáról, arról, hogy egy jó folyóirat nem a konfrontációt, hanem a konszenzust keresi. A megyei napilapok kulturális rovatáról szólván általában, s kiemelve azok tehetséggondozó feladatát...” A Tolna megyei operatív tiszt a jelentés elolvasása után úgy döntött, hogy az elhangzottakról informálja Bács-Kiskun megyei kollégáit.⁶¹

Több alkalommal a szerkesztőség postáját hivatásszerűen felbontogató állambiztonsági beosztottak látták úgy, hogy jelentenivalójuk akadt. 1981. szeptember 4-én egyrészt tudatták a belügyi felső vezetéssel és a párt megyei első titkárával, Romány Pállal, hogy Pintér Lajos szerkesztő meghívókat küld ki a Duna-Tisza közí írócsoport összejövételére, ahol szóba kerül majd a *Forrás*-könyvek sorozatban napvilágot látott, fiatal költőket felvonultató antológia, másrészt Zám Tibornak a lap jövőjét elég borúsán látó soraiból is szemeztettek, úgymint: „Sokat kibírtunk már, de ilyen skizofrén irodalmi politikát, mint ez a mai, alighanem összeroppant bennünket”⁶². Ugyanez a vezetői kör volt a címzettje annak az 1984. augusztus 24-i napi jelentésnek, amelyben Berente Károly tájékoztató tiszt egy, a nyugati emigrációból érkező levelet kivonatolt. A feladó ebben az Amerikai Egyesült Államokban megtartott Szárszó-konferenciáról tájékoztatta Hatvanit, egyben közlési szándékkal elküldte az eseményről készített beszámolóját, és meghívót mellékel a következő összejövetelekre.⁶³ 1986-ban az év végéhez, egyben 1956 30. évfordulójához közeledve, Fehér Géza megyei főkapitány a várható és nemkívánatos propagandaanyagok kiemelésének fontosságára hívta fel az állambiztonság figyelmét, ezért is utasította a III/3. csoport vezetőjét, Molnár Tibor őrnagyot, hogy az öt főiskola, a Katona József Színház, a Kodály Intézet és a *Forrás* szerkesztőségének postáját fokozottan ellenőrizze, és a problémás küldeményeket emelje ki a forgalomból.⁶⁴

Az ma már nem megállapítható, hogy Kecskeméten a megyei rendőr-főkapitányság épületében dolgozó elhárítók a központból, saját együttműködőiktől, vagy éppenséggel a levelek ellenőrzése során megszerzett és a folyóiratra vonatkozó információikat miként rendszerezték, azaz létezett-e „*Forrás*-dossier”. Volt-e egy, a lapinduláskor, 1969 márciusában megkezdett és az állambizton-

60 ÁBTL 3.1.2 M-38872 50. „Köves Zoltán” fedőnevű titkos megbízott jelentése. 1976. március 23.

61 ÁBTL 3.1.2 M-41773 47–49. „Havasi Zoltán” fedőnevű titkos megbízott jelentése, 1984. december 18.

62 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-41. 1984. szeptember 4. Lásd még a jelentésből készített központi összefoglalót: Uo. Összefoglaló jelentések 192/5. 1981. szeptember 7.

63 ÁBTL 2.7.1 NOIJ Bács-Kiskun-48. 1984. augusztus 24.

64 ÁBTL 1.11.1 35. d. 234-6/1986. A Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság vezetőjének 3/1986. számú intézkedése. 1986. október 7.

sági szervezet megszűnésekor, 1990 februárjában lezárt iratgyűjtemény, amely a vidéki kulturális folyóirat megfigyelésének történetét tartalmazta? A vizs-
szatekintés végeztével tehát újabb kérdőjelek. Ám hogy a bevezetőben feltett
kérdésre röviden válaszoljunk: több mint húsz évvel a rendszerváltoztatás után
a szórványosan előforduló állambiztonsági dokumentumokból csak töredékes
kép megrajzolására van lehetőség. Az eredmény mégis egy olyan, sok általános
vonást hordozó történet, amelyet árnyalhatnak, a hézagokat pedig kitölthetik a
szereplők, az érintettek élményei.